

І. А. Бехта, О. В. Сподарик,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

ЗАГОЛОВОК У СМИСЛОВОМУ ПРОСТОРІ БРИТАНСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Стаття присвячена дослідженню функціонування заголовка у британському постмодерністському художньому тексті початку XXI століття. Зазначено особливості лексичного наповнення заголовків, досліджено автосемантичні і синсемантичні заголовки, встановлено специфіку реалізації функцій заголовків та підзаголовків.

Ключові слова: *постмодерністський художній текст, автосемантичний заголовок, синсемантичний заголовок, хронотоп, експліцитність, імпліцитність.*

TITLE IN BRITISH POSTMODERNIST LITERARY TEXT

The article is devoted to the analysis of semiotic nature of a postmodernist literary text and the functions of its titles. The texts of British literature of the beginning of the XXI century served the material for analysis. The text is a complex system of interrelated and interdependent elements forming a complex unity. In this sense, relations between a title and a text are important to create a single text space. Titles are integral parts and essential properties of texts. The function of titles is to guide the interpretation of a text, to indicate how the literary work should be perceived. The title is the means that allows a literary work to be appreciated because its aesthetic properties are perceived through it.

The peculiarities of lexical content of titles have been highlighted. Autosemantic and synsemantic titles are examined. The most common models of titles in British postmodernist literary texts are indicated. The functions of titles and subtitles of British postmodernist literary text (communicative, cognitive, expressive, aesthetic, appellative, argumentative, referential, deictic) are analyzed.

Key words: *postmodernist literary text, autosemantic title, synsemantic title, chronotope, implicit and explicit meaning.*

ЗАГЛАВИЕ В СМЫСЛОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ БРИТАНСКОГО ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Статья посвящена исследованию функционирования заглавия в британском постмодернистском художественном тексте начале XXI века. Указано особенности лексического наполнения заглавий, исследованы автосемантичные и синсемантичные заглавия, установлено специфика реализации функций заглавий и подзаглавий.

Ключевые слова: *постмодернистский художественный текст, автосемантичное заглавие, синсемантичное заглавие, хронотоп, эксплицитность, имплицитность.*

Постановка проблеми. У ХХ столітті феномен тексту опинився в епіцентрі інтересів гуманітарної науки. Особливий інтерес становить розвиток тексту в британській художній літературі доби постмодерну, де чітко простежуємо інтеграцію різноманітних семіотичних кодів. Основними ознаками творів сучасного постмодернізму в літературі є незавершеність, гра, іронія, пастиш, безліч цитат, відмова від строгої концептуальності. Відповідно постмодернізм у літературі виявився пов'язаним із сучасним візуальним мистецтвом, через розмивання кордонів між різними видами мистецтва. А відтак він поєднав розповідь з показом. Цитатність, інтертекстуальність, властиві постмодернізму загалом, виявилися в британському художньому прозовому тексті у різноманітних імітаціях, стилізаціях літературних попередників, іронічних колажах традиційних прийомів письма.

Художній прозовий текст є складною системою взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, що утворюють внутрішньо організовані складні єдності. У цьому сенсі зв'язок заголовка і змісту тексту є значущим для створення єдиного текстового простору.

Актуальність роботи зумовлюється спрямуванням сучасних лінгвістичних студій на вивчення постмодерністських прозових текстів, яким властива нелінійна форма організації матеріалу, інтертекстуальність, фрагментарність, колажованість та підтверджується потребою розкриття ролі заголовка, який є організуючим елементом цього типу текстів.

Новизна розвідки полягає в тому, що об'єктом дослідження постає британський постмодерністський художній прозовий текст. **Метою** дослідження є виявлення особливостей зв'язку заголовка і тексту, дієвість заголовка в смисловому текстовому просторі британського постмодернізму.

Виклад основного матеріалу. Особливий інтерес для дослідження прагматичного впливу на адресата представляє такий важливий компонент постмодерністського художнього тексту, як заголовок. Будучи першим знаком тексту, він є необхідною в змістовному плані структурною одиницею тексту. Ю. М. Лотман порівнює літературний твір і його елементи з іншими формами мистецтва, зокрема з образотворчим. Так, «цілком поглинені розгляданням картини ми можемо і не звернути особливої уваги на раму. Але варто нам переключити свою увагу на раму, як увесь твір набуває закінченого змісту. Завіса в театрі видається нам тільки деталлю, але вона також є елементом художнього простору всередині єдиного цілого – театрального дійства, і ми можемо говорити про її композиційну роль. Саме із споглядання завіси починається занурення глядача в атмосферу вистави» [7, с. 255].

Заголовок – це цілісна одиниця мови (текстовий знак), яка є обов'язковою частиною тексту і має фіксовану позицію – перед і над текстом. І. Г. Кошева трактує заголовок як кодовану ідею тексту та наголошує на особливій силі його ретроспективного впливу на читача, коли після ознайомлення зі змістом тексту відбувається співвіднесення прочитаного із заголовком [5]. Заголовок сприяє усвідомленню первинної перспективи, на яку направлене сприйняття адресата, і перемисленню тексту відповідно до закодованої в ньому ідеї.

Заголовок у лінгвістичному аспекті є іменем тексту, а в семіотичному – його першим знаком. У зв'язку із цим С. А. Лазарева вважає заголовок знаком, що сигналізує про існування тексту на визначеному місці в цілому просторі [6, с. 160]. Цим визначається і основна смислова функція заголовків: як знаки текстів, вони допомагають сформулювати перше, загальне уявлення про зміст: «заголовок особливо ясно ілюструє множинність інтерпретацій і відіграє важливу роль у створенні інтегрованої єдності тексту». Заголовок стає ключем до розуміння тексту при його повній семантизації. А це можливо тільки при прочитанні тексту, тобто тільки тоді, коли здійснюється інтеграція заголовка текстом. Окрім того, особливу роль заголовка О. Ю. Богданова вбачає в тому, що саме з нього адресат вилучає інформацію щодо стилю тексту, його тематики, сюжету, головних героїв тощо [2]. Проте не кожен заголовок здатний повідомити таку інформацію. Наприклад, заголовки творів «On The Edge» Е. Сент-Обіна [4] чи «Surface Detail» А. Бенкса [5] на експліцитному рівні не можуть дати вичерпної інформації про жанр, про героїв, ані про тематику твору.

Читаючи текст, адресат може не до кінця розуміти, в якій системі він закодований. Реципієнт зацікавлений в тому, щоб отримати максимально повне уявлення про текст, про ті «художні коди, які йому варто активізувати у своїй свідомості для сприйняття тексту» [7, с. 265]. Цю інформацію він вилучає, в основному, із заголовка, як найбільш яскравого елемента початку літературного твору, подібного до «рампи в театрі, до рами картини, до початку та кінця музичного твору, до поверхонь, що обмежують скульптуру чи архітектурну споруду» [7, с. 256]. Завдяки йому ми усвідомлюємо, що всі твори мистецтва є «кінцевою моделлю нескінченного світу, відображенням нескінченного в кінцевому, цілого в епізоді» [7, с. 256]. Окрім того, заголовок налаштовує аудиторію на певну емоційну тональність, він «служує свого роду камертоном, який визначає стилістичну єдність, але не окремої строфи, а тексту загалом» [9, с. 43].

Заголовок перебуває з текстом в своєрідних тема-рематичних відносинах. Початково «заголовок є темою художнього повідомлення... Текст щодо заголовка завжди знаходиться на другому місці і найчастіше є ремою. В процесі прочитання художнього тексту заголовна конструкція вбирає в себе зміст усього художнього твору... Заголовок, пройшовши через текст, стає ремою цілого художнього твору» [4, с. 111].

Заголовок є обов'язковим елементом тексту та займає так звану сильну позицію, яка завдяки протиставленню всьому тексту є ефективним засобом акцентування уваги адресата на важливі за змістом моменти. Заголовок завжди є організуючим елементом тексту. Прочитавши текст, реципієнт осмислює заголовок у зв'язку з усім текстом, при цьому його інтерпретація може зазнавати значних змін під його впливом. Як зазначає О. Ю. Богданова, у більшості випадків повне осмислення заголовка можливе в мегахонтексті, оскільки багато заголовків містять алюзії і вимагають від читача знання міфології, історії літератури, історії релігії тощо [2]. Так, для вірної інтерпретації заголовків романів К. Тойбіна «The Testament of Mary» [23], Ф. Грегорі «The Other Boleyn Girl» [12] та П. Акройда «The Fall of Troy» [1] необхідні знання адресата про біблійний заповіт, епоху правління короля Генріха VIII та історію старовинного міста Троя на північно-західному узбережжі Малої Азії.

Заголовок апелює до попереднього досвіду читача і може виконувати своє основне призначення тільки в нерозривному зв'язку і єдності з цілим, повністю завершеним текстом, оскільки тільки текст є носієм концепту, а головне, і часто єдине, авторське формулювання цього концепту вміщується в заголовку. Саме тому заголовок можна вважати квінтесенцією авторського задуму [2]. Отже, заголовок, однозначний чи багатозначний, може бути зрозумілим тільки в результаті сприйняття тексту як структурно-семантичної єдності, що характеризується цілісністю і зв'язністю.

Найуживанішою є коротка лаконічна форма заголовка, яка найбільш змістовно відображає семантику тексту. Заголовком може бути ім'я людини, географічна назва, місцезнаходження, подія. Так, заголовком на обкладинках романів К. Кірнан «Beowulf» [14] та Дж. Геллуей «Clara» [11] є імена Беовульфа (воїна германського племені) та Клари (німецької піаністки).

Заголовки, що вказують на час і місце дії, вживаються адресантами для створення художнього простору і часу у тексті. Так, заголовки романів С. Фолкса «On Green Dolphin Street» [9] та Дж. Ланчестера «Capital» [16] є назвами географічного місцезнаходження, а заголовок на обкладинці роману А. Мак'Оена «Saturday» [20] є часовим вказівником.

Що більш лаконічним є заголовок, то більш семантично містким він є. Оскільки заголовок покликаний не тільки встановити контакт з читачем, а й викликати в нього інтерес, здійснити емоційний вплив на нього, у заголовку можуть використовуватися виразні можливості мовних засобів різних рівнів: тропи, повтори, незвичні граматичні форми тощо. Так, заголовок роману С. Баррі «A Long Long Way» [7] містить лексичний повтор *Long Long*, а заголовок роману Дж. Конноллі «The Burning Soul» [8] є метафорою.

Довгі заголовки, такі як, «Mustard, Custard, Grumble Belly and Gravy» [21] та «The Boy Who Climbed Into the Moon» [2] спрямовані на дитячу аудиторію. Використання таких заголовків пояснюється особливістю психологічного сприйняття дітьми.

Характеризуючи лексичне наповнення заголовків, лінгвісти також враховують ступінь репрезентації концептуально-тематичної лінії тексту та поділяють заголовки на автосемантичні (виконують інформативну функцію та дозволяють на їх основі робити висновки про зміст тексту) та синсемантичні (не виражають змістовно-фактуальної інформації) [10, с. 32].

Наведемо приклади автосемантичних заголовків. Так, семантика заголовків романів Ф. Д. Джеймс «The Lighthouse» [13], Д. Феллоуза «Snobs» [10], С. Мауера «The Gospel of Judas» [19] та К. Р. Кірнан «Beowulf» [14] дозволяє адресату вірно інтерпретувати повідомлення та пов'язати зміст заголовка із текстом на експліцитному чи імпліцитному рівнях. Адресат інтерпретуватиме заголовок *The Lighthouse* буквально – як високу башту, що має потужне джерело світла, яке вказує шлях суднам, або як те, що вказує шлях до чогось в житті; *Snobs* – як людей, які свої смаки, манери вважають винятковими і ставляться зневажливо до людей з іншими смаками, манерами; *The Gospel of Judas* – як частину біблії, розказану учнем Ісуса Христа Іудою, або як історію, розказану зрадником, запруданцем; *Beowulf* – як історію подвигів героя однойменної поеми – пам'ятки стародавнього англосаксонського героїчного епосу.

Семантика синсемантичних заголовків не виражає змістовно-фактуальної інформації та не дає можливості поєднати зміст заголовка і тексту. Наприклад, заголовки романів Д. Уінтерсон «The Power Book» [24], Н. Баркер «Five Miles from Outer Hope» [6], К. Еткінсон «One Good Turn» [3] є незрозумілими для адресата, якому потрібно прочитати увесь текст для правильної його інтерпретації.

Заголовок тексту виконує низку функцій: номінативну, інформативну, експресивну, апелятивну, рекламну, розділову [8], інформативно-орієнтуючу, рекламно-експресивну, графічно-видільну [6]. Серед значної кількості функцій заголовків залежно від функційного стилю і жанру тексту на перший план виходить та чи інша функція [8]. Досліджуючи британські постмодерністські прозові тексти нами виокремлено такі функції заголовка:

- номінативна. Заголовок, виконуючи номінативну функцію, називає текст, що містить інформацію про його тему, героїв, час, місце дії;
- інформативна. Заголовок стисло повідомляє про основний зміст, тему або ідею;
- дійснична. Заголовок представляє текст у зовнішньому світі та є «вказівкою на те, що далі слідує певна літературна «рчі» [1, с. 431];
- рекламна. Заголовок приваблює, зацікавлює читача. Автор повинен заволодіти увагою адресата, змусити його прочитати текст до кінця, а для цього потрібно вказати на його «споживчу цінність» [1, с. 436], забезпечити його «рекламною «приманкою» [1, с. 432], «розпалити читацький апетит» [1, с. 435], тобто зробити все, щоб «заманити клієнтів» [1, с. 435];
- апелятивно-експресивна. Заголовок здійснює на читача певний вплив, викликає емоції.

Обкладинка книжки може містити не тільки заголовок, а й підзаголовок або коментар, які за формою є повними або частковими цитатами. Головною ознакою, яка диференціює цитати в коментарях, є експліцитна маркованість, що про-

стежується у використанні лапок для оформлення, а ознакою, що диференціює підзаголовок, є структурно-семантична тотожність із заголовком та текстом.

Головними функціями підзаголовка та коментарю є 1) атрактивна, що полягає у привертанні уваги до джерела, 2) референтна, суть якої – в доповненні та деталізації референтного простору заголовка; 3) когнітивна, призначення якої зводиться до закріплення, зберігання і вираження підсумків культурного досвіду соціуму; 4) інформативна, яка полягає у повідомленні додаткових відомостей про текст та оцінюванні його. Успішна реалізація зазначених функцій забезпечується відповідним лінгвостилістичним оформленням цитати.

Прикладами підзаголовків можуть слугувати підзаголовки на обкладинках романів М. Лерой «Collaborator» *A forbidden love.... A private war* [17] та У. Селфа «Liver» *A Fictional Organ with a Surface Anatomy of Four Lobes* [22], які уточнюють та доповнюють семантику заголовка та тексту загалом.

Прикладами коментарів можуть слугувати коментарі на обкладинках романів Х. Ментел «Beyond Black» «*Darkly humorous and imaginative*» *Daily Mail* [18] та С. Кінселли «Mini Shopaholic» *New York Times bestselling author* [15], головними функціями яких є атрактивна та рекламна.

Висновки. Отже, заголовок узагальнює, концентрує основний зміст тексту, відображає його суть, є своєрідним кодом, дешифрування якого виявляє авторські інтенції стосовно власне заголовка і тексту загалом, а також відкриває можливості «осмисленої» роботи читача з твором. Заголовок відіграє важливу роль в структурі тексту і образній системі художнього твору. Він визначає суттєві особливості тексту, відображає основні сюжетні лінії твору, встановлює зв'язки між різними образами і ситуаціями. Заголовок пов'язаний із хронотопом тексту. Він розкриває приховані смисли, важливі для інтерпретації тексту; слугує ключем до його підтексту та актуалізує його інтертекстуальні зв'язки.

Оскільки з погляду семіотики текст є складною системою взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів, що утворюють внутрішньо організовані складні єдності, зв'язок заголовка, зображення і тексту має вирішальне значення для створення єдиного текстового простору книжки, дослідження якого становить **перспективу** подальших наукових розвідок.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 615 с.
2. Богданова О. Ю. Лингвостиллистический анализ заголовка как элемента англоязычного текста [Электронный ресурс] / О. Ю. Богданова // Ученые – практикам. – 2006. – Режим доступа : http://www.yspu.yar.ru/vestnik/uchenuye_praktikam/30_2.
3. Васильева Т. В. Заголовок в когнитивно-функциональном аспекте (на материале современного американского рассказа) : дис.... канд. филол. наук : 10.02.04 / Васильева Татьяна Викторовна. – М., 2005. – 246 с.
4. Кожина Н. А. Заглавие художественного произведения. Структура, функции, типология (на материале русской прозы XIX–XX вв.) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 / Наталья Александровна Кожина. – М., 1986. – 288 с.
5. Кошова И. Г. Название как кодированная идея текста / И.Г. Кошова // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 2. – С. 8–10.
6. Лазарева Э. А. Заголовочный комплекс текста – средство организации и оптимизации восприятия [Электронный ресурс] / Э. А. Лазарева // Известия Уральского государственного университета. – 2006. – № 40. – С. 158–166. – Режим доступа : [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0040\(03_19-2006\)&xsl=showArticle.xslt&id=al8&doc=../content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0040(03_19-2006)&xsl=showArticle.xslt&id=al8&doc=../content.jsp).
7. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М., 1970. – 384 с.
8. Ноздрин Л. А. Заглавие текста / Л. А. Ноздрин // Грамматика и смысловые категории текста : сб. науч. тр. им. М. Тореза. – М., 1982. – Вып. 189. – С. 183–200.
9. Солганик Г. Я. Стилистика текста / Г. Я. Солганик. – М.: Флинта, Наука, 1997. – 256 с.
10. Шиверская Н. В. Некоторые аспекты соотношения заголовка и корпуса текста / Н. В. Шиверская // Проблемы лингвистического анализа текста. – Иркутск, 1990. – С. 33–40.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

1. Ackroyd P. The Fall of Troy / Peter Ackroyd. – London : Chatto and Windus, 2006. – 224 p.
2. Almond D. The Boy Who Climbed Into the Moon / David Almond. – London : Walker Books, 2014. – 128 p.
3. Atkinson K. One Good Turn / Kate Atkinson. – London : Doubleday, 2006. – 400 p.
4. Aybyn E. St. On The Edge / Edward St. Aubyn. – New York : Picador, 2008. – 288 p.
5. Banks I. Surface Detail / Iain Banks. – New York : Orbit / Hatchette Book Group, 2010. – 627 p.
6. Barker N. Five Miles from Outer Hope / Nicola Barker. – London : Faber and Faber, 2000. – 240 p.
7. Barry S. A Long Long Way / Sebastian Barry. – London : Faber and Faber, 2005. – 292 p.
8. Connolly J. The Burning Soul / John Connolly. – London : Hodder and Stoughton, 2011. – 410 p.
9. Faulks S. C. On Green Dolphin Street / Sebastian C. Faulks. – New York : Vintage, 2002. – 352 p.
10. Fellowes J. Snobs / Julian Fellowes. – New York : St. Martin's Press, 2005. – 265 p.
11. Galloway J. Clara / Janice Galloway. – London : Jonathan Cape, 2002. – 436 p.
12. Gregory P. The Other Boleyn Girl / Philippa Gregory. – New York : Touchstone, 2003. – 661 p.
13. James P. D. The Lighthouse / Phyllis Dorothy James. – New York : Vintage, 2006. – 400 p.
14. Kiernan C. R. Beowulf [Электронный ресурс] / Caitlin R. Kiernan. – Режим доступа : <http://ua.bookfi.org/book/1095832>.
15. Kinsella S. Mini Shopaholic / Sophie Kinsella. – New York : The Dial Press, 2010. – 418 p.
16. Lanchester J. Capital / John Lanchester. – London : Faber and Faber, 2012. – 577 p.
17. Leroy M. Collaborator / Margaret Leroy. – London : Mira Books, 2011. – 480 p.
18. Mantel H. Beyond Black / Hilary Mantel. – London : HarperCollins, 2005. – 451 p.
19. Mawer S. The Gospel of Judas / Simon Mawer. – New York : Back Bay Books, 2005. – 330 p.
20. McEwan I. Saturday / Ian McEwan. – New York : Anchor, 2006. – 289 p.
21. Rosen M. Mustard, Custard, Grumble Belly and Gravy / Michael Rosen. – London : Bloomsbury, 2008. – 100 p.
22. Self W. Liver : A Fictional Organ with a Surface Anatomy of Four Lobes / Will Self. – New York : Viking, 2008. – 277 p.
23. Tóibín C. The Testament of Mary / Colm Tóibín. – New York : Scribner, 2012. – 81 p.
24. Winterson J. The PowerBook / Jeanette Winterson. – New York : Vintage, 2001. – 289 p.